

ลิลิตพญาเมือง: การวิเคราะห์คุณค่าและวรรณศิลป์ของ วรรณคดียอพระเกียรติ*

Lilit Phaya Ngam Mueang: Analysis of the Value and Literary Arts
in Royal Eulogy Literature

ปาริชาติ โพธิ^{1*}/วรวรรณ ศรียามภัย²/ หวง ชิง เต๋อ³/
Parichart Pothi¹/ Warawat Sriyabhaya²/ Huang Sheng De³

^{1,2,3}คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา, พะเยา 56000, ประเทศไทย
^{1,2,3}School of Liberal Arts, University of Phayao. Phayao 56000, Thailand

Corresponding author. Email: parichart.po@up.ac.th

Received: June 16, 2021

Revised: July 25, 2021

Accepted: August 18, 2021

Abstract

The purpose of this research was to study the values of royal eulogy in Lilit Phaya Ngam Mueang focusing on the composition of literary content and the literary arts. The study shows that 1) the composition of literary content in the Lilit Phaya Ngam Mueang was authored by Uae Maneerat, who is the

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ลิลิตพญาเมือง: คุณค่าแห่งวรรณคดียอพระเกียรติ” โดยได้รับอนุมัติให้ดำเนินการวิจัยจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา พ.ศ. 2564

Phayao native poet, totally in 263 parts of Lilit Suphap type in 1995. The aim of this literature is to eulogize Phaya Ngam Mueang and King Ramkhamhaeng. The writing language in the literature mostly uses the standard Thai words, but some are in the Northern Thai Dialect. In the point of theme and plot, it describes biography of Phaya Ngam Mueang, and the main characters are Phaya Ngam Mueang, King Ramkhamhaeng, and Nang Ua. Moreover, nature and culture are presented as the important scenes in the literature. Also, 2) in the literary arts, it was found that the poet uses two types of writing style. In the first one, the words style, the poet uses sound rhyme, repeating words, reduplicated words, and variation of tones, while in the texts style, the poet uses phrase, figure of speech, sentiment and poetic diction.

Keywords: Lilit Phaya Ngam Mueang, Value, Literary Arts, Royal Eulogy

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณค่าของวรรณคดียอพระเกียรติเรื่อง ลิลิตพญาเมืองในด้านองค์ประกอบเนื้อหาและภาษาวรรณศิลป์ ผลการศึกษาพบว่า 1) องค์ประกอบเนื้อหาพบว่า เอื้อ มณีรัตน์ กวีชาวพะเยาเป็นผู้แต่ง โดยมีลักษณะการแต่งเป็น ลิลิตสุภาพ ประกอบด้วย ร่ายสุภาพกับโคลงสุภาพรวมจำนวน 263 บท แต่งใน พ.ศ.2538 จุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อเทิดพระเกียรติพญาเมืองและพ่อขุนรามคำแหงโดยใช้ถ้อยคำภาษาไทยมาตรฐานเป็นหลักและใช้คำศัพท์ภาษาไทยถิ่นเหนือปะปน ด้านแก่นเรื่องและโครงเรื่องเป็นการนำเสนอพระราชประวัติของพญาเมือง มีตัวละครสำคัญ คือ พญาเมือง พ่อขุนรามคำแหง และนางอ้ว มีฉากสำคัญ คือ ฉากธรรมชาติ กับฉากทางวัฒนธรรม และ 2) คุณค่าทางภาษาวรรณศิลป์ พบว่ากวีใช้ภาษาวรรณศิลป์ 2 ลักษณะ คือ คำวรรณศิลป์ใช้คำสัมผัสทางเสียง คำซ้ำกับคำซ้อน และคำเล่นเสียงวรรณยุกต์ ส่วนความวรรณศิลป์ใช้โวหารภาพพจน์ และรสวรรณคดีกับกวีโวหาร

คำสำคัญ: ลิลิตพญาเมือง, คุณค่าและวรรณศิลป์, วรรณคดียอพระเกียรติ

บทนำ

พญาเมืองทรงเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นพะเยา มีพระราชบิดาทรงพระนามว่าพญาเมือง เมื่อเจริญพระชนมายุได้ 14 พรรษา ทรงศึกษาศิลปวิทยากับพระฤๅษีอิตินที่ดอยด้วน กระทั่งพระชนมายุ 16 พรรษา ทรงเข้าเป็นศิษย์ในสำนักสุกทันตฤๅษี แห่งกรุงละโว้หรือลพบุรี โดยมีพระสหายสำคัญร่วมสำนัก คือ พญามังรายแห่งอาณาจักรล้านนา และพ่อขุนรามคำแหงแห่งอาณาจักรสุโขทัย หลังจากพญาเมืองสวรรคตใน พ.ศ.1801 พญาเมืองก็เสด็จขึ้นครองราชย์สืบต่อมาจนกระทั่ง พ.ศ.1841 ตลอดระยะเวลา 40 ปีที่พญาเมืองทรงดำรงสถานะกษัตริย์นั้น แคว้นพะเยาเจริญรุ่งเรืองเป็นอันมาก ทรงปกครองบ้านเมืองและเป็นศูนย์รวมจิตใจของไพร่ฟ้าประชาชน ส่งผลให้แคว้นพะเยามีความเป็นปึกแผ่นกว่าทุกยุคสมัย แม้พระองค์จะเสด็จสวรรคตล่วงแล้วกว่าเจ็ดศตวรรษ แต่พระมหากรุณาธิคุณอันประเสริฐ ยังจำหลักอยู่ในจิตใจและความทรงจำของชาวพะเยามาทุกยุคสมัยตราจนปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ทางราชการคือจังหวัดพะเยาร่วมกับประชาชนชาวพะเยา ได้สร้างอนุสาวรีย์พญาเมืองไว้สองแห่ง แห่งแรกประดิษฐานอยู่ที่สวนสาธารณะหน้ากว๊านพะเยา ก่อสร้างแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ.2527 และแห่งที่สองสร้างเมื่อ พ.ศ.2560 ประดิษฐานอยู่บริเวณซึ่งเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่พระองค์สิ้นพระชนม์ คือ ริมแม่น้ำงาว ใกล้วัดท่านาค บ้านทุ่งศาลา ตำบลนาแก อำเภองาว จังหวัดลำปาง

เอื้อ มณีรัตน์ เป็นกวีแห่งเมืองพะเยา ประทับใจและเลื่อมใสศรัทธาในพระมหากรุณาธิคุณแห่งพญาเมือง ก่อเกิดแรงบันดาลใจจึงประพันธ์ลิลิตพญาเมือง เพื่อยอพระเกียรติพญาเมือง และสืบทอดมรดกงานกวีนิพนธ์แห่งอาณาจักรล้านนาเอาไว้ ดังที่ว่า “สารศรีสีบกวัวร์ ทศลักษณ์ เกษตรนา โคลงร่ายรั้งรั้งไว้ วากยไ้ววงศ์เมือง” (Maneerat, 1995, p.38) ทั้งนี้ลิลิตพญาเมืองประกอบด้วยคำโคลงและร่ายจำนวน 263 บท จัดเป็นวรรณคดีลิลิตที่มีตัวบทสมบูรณ์ อุดมคุณค่าทางวรรณศิลป์ สังคม และวัฒนธรรม แสดงถึงอัจฉริยลักษณะของกวี แต่แพร่หลายอยู่ในวงแคบ ยังไม่มีการศึกษาเชิงวิชาการ ดังนั้น การวิจัยในครั้งนี้จึงศึกษาคุณค่าแห่งวรรณคดียอพระเกียรติเรื่องลิลิตพญาเมือง เพื่อเผยแพร่สู่สังคมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาคคุณค่าด้านองค์ประกอบเนื้อหาของวรรณคดียอพระเกียรติเรื่องลิลิตพญาจำเมือง
2. เพื่อศึกษาคคุณค่าทางภาษาวรรณศิลป์ของวรรณคดียอพระเกียรติเรื่องลิลิตพญาจำเมือง

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการวิเคราะห์วิจารณ์เนื้อหาเอกสารหรือตัวบท แล้วนำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis) โดยมีระเบียบวิธีการศึกษาดังนี้

1. ศึกษารวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา
2. อ่านทำความเข้าใจตัวบทเรื่องลิลิตพญาจำเมืองอย่างละเอียด
3. วิเคราะห์วิจารณ์คุณค่าวรรณคดียอพระเกียรติเรื่อง “ลิลิตพญาจำเมือง” 2 ประเด็น ดังนี้
  - 3.1 คุณค่าด้านองค์ประกอบเนื้อหาของวรรณคดียอพระเกียรติเรื่องลิลิตพญาจำเมือง
  - 3.2 คุณค่าทางภาษาวรรณศิลป์ของวรรณคดียอพระเกียรติเรื่องลิลิตพญาจำเมือง
4. สรุปผล อภิปรายผล และเสนอแนะ

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

1. ทราบคุณค่าด้านองค์ประกอบเนื้อหาของวรรณคดียอพระเกียรติเรื่องลิลิตพญาจำเมือง
2. เข้าใจซาบซึ้งคุณค่าทางภาษาวรรณศิลป์ของวรรณคดียอพระเกียรติเรื่องลิลิตพญาจำเมือง
3. ได้อ้างอิงและสืบทอดวรรณคดีลายลักษณ์ภาคเหนือของจังหวัดพะเยา

คุณค่าด้านองค์ประกอบเนื้อหาของวรรณคดีของพระเกียรติ เรื่องลิลิตพญาจำเมือง

โดยเนื้อแท้ของวรรณคดีนั้นมีคุณค่าในด้านความรู้หรือปัญญาความรู้ รวมทั้งความรู้สึกหรืออารมณ์และจิตใจ (Sthirakoses, 1966, pp.4-5) เมื่อนำแนวคิดดังกล่าวมาศึกษาลิลิตพญาจำเมืองในคุณค่าด้านรูปแบบและกลวิธีทางวรรณศิลป์ พบคุณค่าที่เห็นได้เด่นชัด 5 ประการ ได้แก่ ผู้ประพันธ์ ลักษณะการประพันธ์ ช่วงเวลาประพันธ์และจุดมุ่งหมายของการประพันธ์ ภาษาที่ใช้ประพันธ์ และองค์ประกอบวรรณคดี กล่าวรายละเอียดดังนี้

1. ผู้ประพันธ์

ในตอนปัจฉิมพจน์บอกไว้ชัดเจนว่า ผู้ประพันธ์ลิลิตพญาจำเมือง คือ เอื้อ มณีรัตน์ ดังคำโคลงว่า

เอื้อ	คือชื่อม่อนข้า	คนคิด เขียนแฮ
มณีรัตน์	นามสกุลนิตย	เนื่องไซรั
ผู้	ได้อ่านลิลิต	เล็งพบ ผิดพอ
แต่ง	ตัดเติมต่อให้	ถูกถ้วนควรความ

(Maneerat, 1995, p.38)

เอื้อ มณีรัตน์ กล่าวอัตชีวประวัติไว้ในบทนำของลิลิตพญาจำเมืองว่า เกิดเมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2470 ณ บ้านสันคอกช้าง ตำบลเวียง อำเภอเมืองเชียงราย จบชั้นประถมศึกษาจากโรงเรียนดำรงราษฎร์สงเคราะห์ และชั้นมัธยมศึกษาจากโรงเรียนสามัคคีวิทยาคม จังหวัดเชียงราย แล้วเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนฝึกหัดครูพิบูลวิทยาลัย จังหวัดลพบุรี จนสำเร็จการศึกษาได้รับประกาศนียบัตรประโยคครูประถม จากนั้นเข้าศึกษาต่อจนได้รับประกาศนียบัตรประโยคครูพิเศษมัธยมเมื่อ พ.ศ.2497 และเข้าศึกษาในระดับปริญญาตรี คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จนสำเร็จการศึกษาเมื่อ พ.ศ.2516 (Maneerat, 1995, p.1)

หลังจากเอื้อ มณีรัตน์ ได้รับประกาศนียบัตรประโยคครูประถมศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2488 ปีต่อมาก็เข้ารับราชการครูกรมสามัญศึกษา สอนที่โรงเรียนพะเยาพิทยาคม อำเภอ

พะเยา จังหวัดเชียงราย พ.ศ.2505 ย้ายไปเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเชียงคำวิทยาคม อำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย (หลังวันที่ 28 สิงหาคม 2520 เป็นต้นมา อำเภอพะเยาได้ยกฐานะเป็นจังหวัดพะเยา) พ.ศ.2518 ย้ายไปเป็นอาจารย์ใหญ่และผู้อำนวยการที่โรงเรียนจักรคำคณาทร อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน แล้วย้ายไปดำรงตำแหน่งอาจารย์ 3 วิทยาลัยครูเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ.2522-2525 ในที่สุดก็ลาออกมาเป็นข้าราชการบำนาญก่อนเกษียณอายุราชการ (Maneerat, 1995, p.2)

เอื้อ มณีรัตน์ ประกอบอาชีพหลักเป็นครู สอนหนังสือทั้งระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา ในขณะเดียวกันก็เป็นกวีด้วย ได้แต่งวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่น ลพบุรีคำโคลง นิราศปักษ์ใต้ นิราศพระบาทตากผ้า ลำนำลำนนา เพลงช่างพ่อนเชียงใหม่ เพลงราตรีที่ฝั่งกว๊าน เพลงเชียงคำรำลึก เพลงมาร์ชหอพระ เพลงน้ำตกภูซาง เพลงแหล่งสวรรค์เมืองพะเยา และลิลิตพญางำเมือง (Maneerat, 1995, p.2) ครูเอื้อ มณีรัตน์ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม 2544 (Chaidarun, 2006, p.184)

ณ วัดห้วยผาเกียงหรือวัดผาธรรมนิมิต ตำบลท่าวังทอง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา มีอาคารหลังหนึ่ง เป็นสถานที่เก็บกระดูกของครูเอื้อ มณีรัตน์ ภายในมีแผ่นศิลาจำหลักภาพครูเอื้อ มณีรัตน์ พร้อมบอกประวัติย่อเอาไว้ ใกล้กันมีแผ่นศิลาจารึกบทกวีเรื่อง “ณ แห่งนี้” แต่งเป็นกลอนสุภาพ จำนวน 3 บท ข้อความศิลาจารึกบทกวีดังกล่าวมีดังนี้

ณ แห่งนี้

ณ แห่งนี้ที่ฉันไผ่ฝืนหา	จะได้มาพ่อนพักเพราะรักแสน
หมายทอดร่างกลางไพรอยู่ในแดน	ที่เหมือนแมน่ปรางค์มาศปราสาททอง
ให้สำเนียงเสียงแมลงในแหล่งป่า	กล่อมวิญญูณย์อมกมลไม่หม่นหมอง
เอาศิลาผาลาดเป็นภาชนะรอง	อัฐิของข้าไว้ในไพรวัน
เอาน้ำค้างพร่างพริ้วที่ย้อยหยด	หยาดรินรดเป็นสายสุหร่ายสวรรค์
เอาเศษไม้ในป่ามากองกัน	เป็นไม้จันทน์จุดเพลิงเชิงตะกอน

กล่าวได้ว่า เอื้อ มณีรัตน์ มีความผูกพันกับเมืองพะเยาเป็นอันมาก แม้ในยามล่วงลับไปแล้ว ยังได้ส่งบุตรหลานนำเถ้ากระดูกของตนฝากไว้ในผืนแผ่นดินเมืองพะเยา สะท้อน

ให้เห็นว่าในยามมีชีวิตอยู่มีความรักความภูมิใจในแผ่นดินถิ่นพะเยา ย่อมเทิดทูนพญางำเมือง เป็นอย่างยิ่งด้วย จึงแต่งลิลิตพญางำเมืองเอาไว้ให้เป็นผลงานวรรณศิลป์อันทรงคุณค่าที่ยกย่องได้ว่าเป็นงานวรรณคดีเรื่องหนึ่งสืบไป

2. ลักษณะการประพันธ์

ลิลิตพญางำเมืองแต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทลิลิตสุภาพ ประกอบด้วย ร่ายสุภาพ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ และโคลงสี่สุภาพ รวม 263 จำนวนบทของ คำประพันธ์แต่ละชนิด ประกอบด้วย ร่ายสุภาพ 47 บท โคลงสองสุภาพ 62 บท โคลงสามสุภาพ 63 บท และโคลงสี่สุภาพ 91 บท เมื่ออ่านวิเคราะห์บทประพันธ์ลิลิตพญางำเมือง ทั้ง 263 บท พบว่า กวีแต่งได้ถูกต้องฉันทลักษณ์ของร่ายสุภาพ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ และโคลงสี่สุภาพทุกประการ ไม่มีจุดผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากข้อกำหนด

ตัวอย่างบทประพันธ์ร่ายสุภาพ ซึ่งกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเมืองพะเยา บทประพันธ์มีดังนี้

สมัยกาลผ่านคล้อย	เจ็ดร้อยห้าสิบปี	ยังมีราชาอาจ	เสวยราชย์เมืองพะเยา
เนืองนานเนาสืบต่อ	แต่พ่อขุนจอมธรรม	ลำดับที่สิบเอ็ด	นามสมเด็จมิ่งเมือง
รุ่งเรืองโกลโคตรวรย์	อนันต์ทรัพย์ศฤงคาร	บริหารพฤตมาตย์	กำนัลนาฏสนมนาง
สาวสุรางค์บารเอด	ปรนเปรอบาทยุคล	มิ่งวิมลเมหี	นามเทวีคำฟอง
สนิทสนงเสน่หา	คู่ชิวานิตย์เนือง	มิ่งเมืองเจ้าจอมคน	มีกมลเอือกเย็น
เป็นรมโพธิ์ร่มไทร	ไพร่ไทยชมชื่นช้อย	พระบาทมีบุตรน้อย	หนึ่งล้ำลักษณ์ ยิ่งแล

(Maneerat, 1995, pp.1-2)

ตัวอย่างบทประพันธ์โคลงสองสุภาพ ที่กล่าวถึงความรักผูกพันระหว่างพญางำเมืองกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราช มีบทประพันธ์ดังนี้

ผูกพันฉันเพื่อนแท้	ใกล้ชิดสนิทแล้
กับเจ้าจำเมือง	
ไปเคยเคียงขัดข้อง	เป็นตั้งพิกับน้อง
ร่วมท้องเดียวกัน	ฉะนั้นแล

(Maneerat, 1995, p.9)

ตัวอย่างบทประพันธ์โคลงสามสุภาพ เนื้อหากล่าวถึงขุนลัวะกับกวานมอยผู้เป็นบุตรชายวางแผนช่วงชิงนางอ้ว บทประพันธ์มีดังนี้

ตกลงใจร่วมกัน	คอยที่วันอ่อนไต้
จักออกเดินทางไซ้	สืบให้แน่นอน ก่อนนา
จัดสายจรสู่เวียง	เอียงโสดฟังข่าวแล้
รู้กำหนดวันแท้	จูงแจ้งเร็วพลัน

(Maneerat, 1995, p.14)

ตัวอย่างบทประพันธ์โคลงสี่สุภาพ เนื้อหากล่าวถึงขบวนเสด็จของพญาเจ้าเมืองศรีสะเก็ด ไปสู่ขนางอ้อย หิรัญนครเงินยาง เชียงแสน มีบทประพันธ์ดังนี้

เกรียวกราวฉาวฉ่าอ้อ	อิงอล
โหล่นนั้เมหนึ่ดล	ครันครัน
คลาเคลื่อนเลื่อนร้อพล	พริบสะพรั่ง
เพียงพกแผ่นฟ้าพิน	ฝุ่นฟุ้งกระจายจร

(Maneerat, 1995, p.16)

กวีรังสรรค์ลิลิตพญาเจ้าเมืองตามแบบวรรณคดีลิลิตโบราณ เช่น ลิลิตพระลอ ลิลิตเพชรมงกุฎ และลิลิตตะเลงพ่าย ใช้ร้อยสุภาพเป็นบทประณามพจน์ และใช้โคลงสี่สุภาพเป็นบทปัจฉิมพจน์

บทประณามพจน์ มีดังนี้

ครีศรีสยามยศ	เกียรติปรากฏก้องไกล	ทันสมัยเสมอเทศ	วิเศษวิศาลทรัพย์
คนค้ำคั่งเขตชั้นท์	จอแจจันอิงอล	เคลื่อนด้วยคนแลรล	ทุกทิศทิศเที่ยวไขว่
ไปหยุดยั้งวันยาม	ทุกเขตคามสถาน	อาคารเจืองมอกมุศ	ดุจดอกเห็ดหน้าฝน
คือยุบลบอกเหตุ	เศรษฐกิจไทยก้าวรุด	ดุจพยัคฆ์มองอาจ	แผ่นผงดมของเดช
เทศเททุนทุมทบ	สยุคโลกกาวิวัฒน์	พิพัฒนารุ่งเรืองโรจน	โชติช่วงชัชวาล
ทุกศาสน์สมานไมตรี	ไปมีแบ่งเชื้อชาติ	จงรักราชร่วมกัน	ต่างสุขสันต์ทั่วหน้า
เพราะบพิตรผ่านฟ้า	ช่วยคุ้มครองประชา	ราชภูร์แล	

(Maneerat, 1995, p.1)

บทประณามพจน์ข้างต้นมีเนื้อหากล่าวถึงประเทศไทยหรือสยาม เป็นชาติที่มีเกียรติยศเทียบเท่าอารยประเทศ เจริญรุ่งเรืองด้านทรัพยากร การคมนาคม และการก่อสร้าง สะท้อนให้เห็นวิวัฒนาการความก้าวหน้าของบ้านเมือง นายทุนต่างชาติ

เข้ามาลงทุนทางเศรษฐกิจ ผู้คนอยู่อาศัยกันด้วยความรัก ไม่มีการแบ่งเชื้อชาติศาสนา บังเกิดความร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วกัน ทั้งนี้ก็ด้วยพระบารมีแห่งพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ช่วยคุ้มครองปกปักรักษา

บทปัจฉิมพจน์ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงสี่สุภาพ จำนวน 3 บท บทแรกกล่าวบอกนามผู้ประพันธ์ ตั้งคำโคลงที่กล่าวไว้แล้วในหัวข้อผู้ประพันธ์ สำหรับคำโคลงบทปัจฉิมพจน์อีก 2 บท มีดังนี้

สำเนียงเวียงสมุทรแก้ว	กัลยา- ฌมิตระแฮ
เดือนแฉ่งซึ่งสารา	เรื่องนี้
รวมยี่สิบสามทิวา	เวียนครบ
จึงจบตำนานก็	ก่อนโน้นนานเนา
ปรับปรุงแปลงเปลี่ยนบ้าง	บางตอน
เพื่อเทิดเกียรติภูธร	ทิวให้
สารศรีสิบกวีร์	ทศลักษณ์ เกษตรนา
โคลงร้อยรักรักษาไว้	วากย์ไว้วงศ์เมือง

(Maneerat, 1995, p.38)

จากคำโคลงข้างต้น บทแรกเป็นการบอกมูลเหตุแห่งการประพันธ์ว่า พ.ต.อ. (พิเศษ) สำเนียง เวียงสมุทร ผู้เป็นสหายของกวี ได้ขอให้กวีแต่งลิลิตพญาจำเมือง กวีจึงลงมือแต่งจนกระทั่งจบเรื่องอย่างสมบูรณ์โดยใช้เวลาเพียง 23 วัน ส่วนคำโคลงบทที่สอง บอกวัตถุประสงค์การแต่งว่า เพื่อยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ 2 พระองค์ คือ พญาจำเมืองแห่งเมืองพะเยา และพ่อขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัย อีกทั้งเพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งมรดกภูมิปัญญาตำนานงานกวีอันมีคุณค่าของอาณาจักรล้านนาเอาไว้

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้พิจารณาตรวจสอบบนเงื่อนไขที่ว่า กรณีใดกวีใช้รายสุภาพ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ และโคลงสี่สุภาพ พบว่าตอนเริ่มต้นบทประณามพจน์ดังบทประพันธ์ที่กล่าวแล้วข้างต้น กวีใช้รายสุภาพ ในส่วนเนื้อหาต่อมาของบทประณามพจน์ใช้โคลงเรียงตามลำดับ คือ โคลงสองสุภาพ โคลงสี่สุภาพ และโคลงสามสุภาพ ส่วนบทปัจฉิมพจน์กวีใช้คำประพันธ์ลักษณะเดียวคือโคลงสี่สุภาพ ดังบทประพันธ์ที่ได้กล่าวแล้ว ทั้งนี้ก็อาจได้รับอิทธิพลมาจากวรรณคดีโบราณ เช่น “ลิลิตพระลอ” วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

และ “ลิลิตตะเลงพ่าย” วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในส่วนเนื้อหาของลิลิตพญาเงี้ยวเมือง กวีใช้สลับกันทั้งร้อยสุภาพ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ และโคลงสี่สุภาพ ไม่ได้แยกว่าเมื่อกล่าวเนื้อหาลักษณะหนึ่ง จะใช้ฉันทลักษณ์อย่างหนึ่ง อันสะท้อนให้เห็นว่า กวีสามารถประกอบสร้างเนื้อหาของลิลิตพญาเงี้ยวเมือง โดยใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ร้อยสุภาพ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ และโคลงสี่สุภาพได้อย่างชำนาญ แสดงถึงความมีชั้นเชิงทางกวีนิพนธ์ของกวีได้เป็นอย่างดี

3. ช่วงเวลาประพันธ์และจุดมุ่งหมายของการประพันธ์

ในบทปัจฉิมพจน์ กวีกล่าวถึงช่วงเวลาประพันธ์ว่า “รวมยี่สิบสามทิวา เวียนครบ จึงจบตำนานก็ ก่อนโน้นนานเนา” (Maneerat, 1995, p.38) และได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เริ่มแต่งลิลิตพญาเงี้ยวเมือง เมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ.2538 แต่งเสร็จสมบูรณ์วันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ.2538 รวมเวลาแต่ง 23 วัน

จุดมุ่งหมายในการแต่ง กวีกล่าวไว้ว่า “เพื่อเทิดเกียรติภูธร ทวีไท่ สารศรีสืบ กวีวีร ทศลักษณ์ เกษตรนา โคลงร้อยรักกรีขไว้ วากยไ้วังศ์เมือง” (Maneerat, 1995, p.38) คือ เพื่อยอพระเกียรติพญาเงี้ยวเมือง กษัตริย์แห่งเมืองพะเยา และพ่อขุนรามคำแหง กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ตลอดจนเพื่ออนุรักษ์สืบทอดมรดกภูมิปัญญาตำนานกวีนิพนธ์ของอาณาจักรล้านนา

นอกจากนี้ในตอนต้นเรื่อง กวีกล่าวถึงนัยของช่วงเวลาประพันธ์และจุดมุ่งหมายในการประพันธ์ไว้อีกประการหนึ่งว่า

<i>เกลิงถวัลย์ครบรอบห้า</i>	<i>สิบปี แล้วเอย</i>
<i>จักกลั่นเกลากวี</i>	<i>วากยไ้ว</i>
<i>เป็นสารศุภศรี</i>	<i>สมโภช พระแษ</i>
<i>ถวายภักดีแด่ไท่</i>	<i>อิราชเจ้าจอมสยาม</i>

(Maneerat, 1995, p.1)

จากคำโคลงข้างต้น “เกลิงถวัลย์ครบรอบห้า สิบปี แล้วเอย” หมายถึง พ.ศ. 2539 อันเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร หรือพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 9 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี กวีจึงแต่งลิลิตพญาเงี้ยวเมืองขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติในวาระดังกล่าวด้วย

4. ภาษาที่ใช้ประพันธ์

ถ้อยคำภาษาส่วนใหญ่ที่ใช้แต่งลิลิตพญาจำเมืองเป็นภาษาไทยมาตรฐานตามอย่างวรรณคดีร้อยกรองไทยทั่วไป แต่กวีก็ใช้ถ้อยคำภาษาไทยถิ่นเหนือหรือคำเมืองแทรกอยู่บ้าง ดังคำโคลงว่า

มีคำเมืองใส่ผสม   เป็นคารมเก่าแก่อ
ตามแบบฉบับเชื้อ   ชาตีส่านนาไทย

(Maneerat, 1995, p.1)

ทั้งนี้ คำศัพท์ภาษาไทยถิ่นเหนือที่ใช้ในบทประพันธ์นั้น กวีทำเชิงร้ออธิบายความหมายเอาไว้ในด้านล่างของแต่ละหน้า ตัวอย่างการใช้คำภาษาไทยถิ่นเหนือ เช่น

“มีคำเมืองใส่ผสม เป็นคารมเก่าแก่อ” คำเมือง = คำภาษาไทยถิ่นเหนือ, แก่แก่อ = แก่แก่ (Maneerat, 1995, p.1)

“รู้ศาสตร์เพทไสยคง ข่ามแคล้ว” ข่าม = อยู่ยงคงกะพัน (Maneerat, 1995, p.3)

“ตามเรื่องราวคำข้อย ม่วนแท้สนุกสนาน” คำว = กวีนิพนธ์แบบหนึ่ง, ข้อย = ขับลำนำเพลงจากคำว, ม่วน = ไพเราะ สนุก หรือเพลิดเพลิน (Maneerat, 1995, p.7)

“หนุ่มแก่ปานใดเป็น ทุดไม้” ทุด = โรคเรื้อน, ไม้ = ฝืนชนิดหนึ่งที่ลุกลามขยายกว้าง (Maneerat, 1995, p.11)

“เป็นหนุ่มแล้วแล้วนั้น ยังต้องล่อองค์” แก้ว = วัยรุ่น (Maneerat, 1995, p.11)

5. องค์ประกอบวรรณคดี

ลิลิตพญาจำเมืองมุ่งสรรเสริญหรือเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ในทำนองเดียวกับวรรณคดียอพระเกียรติเรื่องอื่น เช่น วรรณคดีโบราณเรื่อง “ลิลิตยวนพ่าย” ยอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และ “ลิลิตตะเลงพ่าย” ยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือวรรณคดีร่วมสมัยปัจจุบัน เช่น “ลิลิตอัครศิลปิน” ของอรอนงค์ ตั้งก่อเกียรติ และ “เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ” ของเกื้อ นคร ยอพระเกียรติพระบาท

สมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร หรือรัชกาลที่ 9 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

องค์ประกอบของวรรณคดีเรื่องลิลิตพญาจำเมืองที่เห็นเด่นชัด ได้แก่ แก่นเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร และฉาก กล่าวดังนี้

5.1 แก่นเรื่อง คือ ทศนะที่ผู้แต่งมีชีวิตหรือสารที่ผู้แต่งต้องการสื่อให้ผู้อ่านทราบ อาจเป็นแก่นเรื่องเอก (major theme) มีสาระครอบคลุมเนื้อหาของทั้งเรื่อง หรือแก่นเรื่องรอง (minor theme) แสดงสาระเนื้อหาเฉพาะบางตอน (Nukuulkit, 2000, pp.100, 182) แก่นเรื่องเอกและแก่นเรื่องรองของลิลิตพญาจำเมืองมีดังนี้

5.1.1 แก่นเรื่องเอกของลิลิตพญาจำเมือง คือ การแสดงถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังที่ว่า “*เทิดเกียรติภูธร ทวีไท้*” (Maneerat, 1995, p.38)

“*ทวีไท้*” หมายถึง กษัตริย์ 2 พระองค์ คือ พญาจำเมือง กษัตริย์แห่งอาณาจักรพะเยา กับพระร่วงหรือพ่อขุนรามคำแหง กษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัย ในครั้งที่ต่างยังเป็นพระราชโอรสนั้น ทรงได้เป็นศิษย์ร่วมสำนักพระสุกทันตฤๅษีแห่งเมืองละโว้ด้วยกัน รักใคร่ผูกพันดุจดั่งพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ศึกษาวิชาการต่อสู้ตามตำราพิชัยยุทธด้วยกัน ทั้งทรงทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตรเสมอกัน ดังบทประพันธ์ว่า

พระสุกทันตฤๅษี	มีศิษย์หนึ่งหน่อไ้
พระร่วงนามท่านไชร์	หนุ่มเพียงพอกัน
ผูกพันฉันเพื่อนแท้	ใกล้ชิดสนิทแล้
กับเจ้าจำเมือง	
ไปเคยเคืองขัดข้อง	เป็นดั่งพี่กับน้อง
ร่วมท้องเดียวกัน	ฉะนั้นแล
ทุกวันเวียนฝึกซ้อม	อาวุธ
อ่านตำราพิชัยยุทธ	ศาสตร์ไชร์
ทศพิธราชธรรมอด-	คมพริ้ว จำแฮ
รู้จักรวรรดิวัตรไว้	ปกป้องครองประชา

(Maneerat, 1995, pp.9-10)

5.1.2 แก่นเรื่องรองของลิลิตพญาจำเมือง มีหลายแก่น แก่นเรื่องรองสำคัญ ได้แก่

1) ความรักผูกพันฉันพี่น้องร่วมท้องมารดาเดียวกัน ไม่เคยมีความขัดข้องหมองพระทัยกัน ระหว่างพญาจำเมืองกับพ่อขุนรามคำแหง ดั่งบทประพันธ์ว่า

ผูกพันฉันพี่น้องแท้	ใกล้ชิดสนิทแท้
กับเจ้าจำเมือง	
ไปเคยเคืองขัดข้อง	เป็นดั่งที่กับน้อง
ร่วมท้องเดียวกัน	ฉะนั้นแล

(Maneerat, 1995, p.9)

2) ความรักของนางอ้วที่มีต่อพญาจำเมือง คือ ความรักหนึ่งเดียวมั่นคง ไม่แปรเปลี่ยนเป็นรักครึ่งสอง ดุจดั่งรักผิวเดียวเมียวเดียวของนกเงือก แม้สามิตายจาก เมียก็ตายตาม ดั่งคำโคลงว่า

ไปปลงใจกับผู้	ชายใด อิกนา
เยี่ยงนกเงือกงามใจ	เดี๋ยนั้น
ห่อนปองเปลี่ยนคู่ไป	เป็นคาบ สองนา
ฝ่ามอคม้วยเมียวกลิ่น	จิตสู้ตายตาม

(Maneerat, 1995, p.34)

3) ผู้เป็นมิตรแท้ยอมช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยมิต้องร้องขอ หากฝ่ายหนึ่งเผลอไผลกระทำผิดต่ออีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อเข้าใจกันดีแล้ว ฝ่ายกระทำผิดขอภัย อีกฝ่ายก็ให้อภัยโดยไม่ถือโทษโกรธเคือง ดังเช่นเหตุการณ์ตอนที่กวางนอมซึ่งเป็นหัวหน้าชนเผ่า ลัวะ ลอบเข้ามาในวังพะเยา วางแผนจัดการให้ทุกคนหลับไหล แล้วเข้าไปลักตัวนางอ้วแบก ขึ้นป่าเดินผ่านมาทางอุทยาน พระร่วงหรือพ่อขุนรามคำแหงเสด็จลงอุทยาน พบกวางนอมแบกนางอ้วจะพาหนี ทรงเข้าไปต่อสู้อันฆ่ากวางนอมตาย ทรงอ้อมนางอ้วซึ่งหลับไหลอยู่มาวางบนพระแท่นในห้องบรรทม แล้วรีบเสด็จออกมา ดั่งบทประพันธ์กล่าวไว้ว่า

ทรงชัยจึงสะกดรอย	ตามกวางมอยแกลไกลี้
มันแบกร่างนางไว้	วุ่นขว้างเกาวัลย์ อยู่แสร
พระถลันแล่นโลด	กระโดดถีบถูกเป้า
ล้วยหล่นก้นเจ้าแก้ว	ผงล้มหงายตึง...
พระพลิกแผลงปัดหอก	ฟันดาบถลอกกลับแก้
ฉิวฉาดคอขาดแล้	ท้าวล้มลงดิน...
พระประคองเทวี	อ้อมนารีไปวาง
ตรงกลางแท่นไสยยาสน์	แล้วก้าวบาทจากห้อง

(Maneerat, 1995, p.29)

พญางำเมืองเสด็จมาพบเห็น เข้าพระทัยผิดว่าพระร่วงกับนางอันเป็นชู้กัน จึงสั่งให้จับกุมพระร่วงและรอชำระโทษ รุ่งเช้าทหารพบศพกวางมอย พญางำเมืองทราบความจริง ทรงขอภัยต่อพระร่วง ฝ่ายพระร่วงก็ให้อภัย ดังบทประพันธ์กล่าวไว้

พลันพบพ้องพญางำเมือง	ท้าวขุนเคืองสหาย	หาเป็นชายชู้ชัว	กับนางอ้อมเหลือ
สั่งเสนี้จับพระองค์	ตรึงตรากรงแน่นหนา	ด้วยโมหาหุนหัน	แล้วผลุนผลันกลับห้อง...
วันรุ่งขึ้นคนพบ	ศพล้วยข้างกำแพง	เลือดไหลแดงดูตาช	เขาทูลราชจำเมือง
พระบุญเรืองเส็งถนัด	รู้ชู้ว่าเป็นใคร	ท้าวไทจึงสอบถาม	รามราชเล่าเรื่องราว
ไซ้ชู้ฉาวชั่วโฉด	ธ ก็โปรดเพิกทัณฑ์	แล้วแต่งขันข้าวตอก	ดอกไม้ขอมมา
ให้รามลาลดโทษ	พระก็โปรดอภัย	ด้วยน้ำใจสูงโส	ถอนไถโทษท่านไท้

(Maneerat, 1995, p.29)

5.2 โครงเรื่อง โครงเรื่องประกอบด้วยข้อขัดแย้งที่ชวนตื่นตื้นตันน่าสนใจ โดยข้อขัดแย้งคือแรงปะทะซึ่งก่อให้เกิดเหตุการณ์ที่ควรดำเนินไปอย่างปกติ ต้องผัดผันไป การผัดผันนั้นต้องมีความสมเหตุสมผล ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น เป็นไปตามความสามารถและลักษณะนิสัยของตัวละคร (Phongphailoon, 1881, p.68)

กระบวนการขับเคลื่อนโครงเรื่องอาจกล่าวได้ 6 ขั้นตอน คือ (1) เปิดเรื่อง (exposition) คือ ผู้เล่าเรื่องกำหนดฉากและภูมิหลังของตัวละคร (2) การอุบัติเรื่อง (inciting incident) คือ ตัวละครมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งที่เกิดขึ้น และสัมพันธ์ต่อเนื่องไปกับเหตุการณ์ที่ตามมา (3) การขมวดปม (rising action) คือ เกิดเรื่องราวซับซ้อนขึ้นจากความ

พยายามเอาชนะปัญหาของตัวละคร (4) จุดสุดยอด (climax) คือ เรื่องราวถึงจุดกตัญญูอย่างที่สุด ระหว่างตัวละครเอกกับฝ่ายตรงข้าม (5) การแก้ปม (falling action-resolution) คือ เรื่องราวเปลี่ยนไปตามผลของจุดสุดยอดของเรื่อง อาจพลิกผันตัวละครจากเหตุการณ์ก่อนหน้า ตัวละครสามารถแก้ปัญหาหรือความขัดแย้งได้ และ (6) จุดจบเรื่อง (denouement) คือ จุดจบของเรื่อง หากเป็นแนวตลกขบขันจะจบลงด้วยความสุข แต่หากเป็นแนวโศกจะจบลงด้วยความเศร้า (Chey, 2021).

หากพิจารณาลิทธิพลงานในเมืองในมิดิงงานบันเทิงคดี เนื่องจากมีพญางำเมืองเป็นตัวละครเอก พ่อขุนรามคำแหงกับนางอ้วเป็นตัวละครรอง และตัวละครอื่นเป็นตัวประกอบ เช่น พญามิ่งเมือง พระนางคำพอง และกวางมอย ตัวละครแต่ละตัวแสดงพฤติกรรมมีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน เนื้อหาของเรื่องดำเนินไปตามลำดับเค้าโครงเรื่องที่ผู้ประพันธ์กำหนดไว้ ดังนี้

กระบวนโครงเรื่อง	กระบวนโครงเรื่องลิลิตพญางำเมือง
1. เปิดเรื่อง	พญามิ่งเมืองกับพระนางคำพองให้กำเนิดราชโอรสในเมือง
2. การอุบัติเรื่อง	ราชโอรสในเมืองเสด็จไปศึกษาศิลปวิทยาการที่เมืองละโว้ ทรงพบพระร่วงผู้เป็นราชโอรสแห่งกรุงสุโขทัย รักใคร่ผูกพันดุจพี่น้อง เมื่อสำเร็จวิทยาการ ต่างแยกย้ายกลับเมือง พญางำเมืองครองเมืองพะเยา และได้นางอ้วเป็นมเหสี
3. การขมวดปม	พระร่วงเสด็จไปเยี่ยมเยือนพญางำเมืองที่เมืองพะเยา
4. จุดสุดยอด	กวางมอยลอบเข้าไปในเมืองพะเยา ลักพาตัวนางอ้วซึ่งสลบไม่ได้สติ พระร่วงเข้าช่วยเหลือ ทรงฆ่ากวางมอยตาย แล้วทรงอุ้มนางอ้วมาวางบนพระแท่นในห้องบรรทม แล้วรีบเสด็จออกมา พญางำเมืองเสด็จมาพบเห็น ทรงเข้าพระทัยผิดคิดว่าพระร่วงกับนางอ้วเป็นชู้กัน จึงสั่งให้จับกุมพระร่วงและรอกราชระโทษ
5. การแก้ปม	รุ่งเช้าทหารพบศพกวางมอย พญางำเมืองทราบความจริง ทรงขออภัย พระร่วงให้อภัย
6. จุดจบเรื่อง	พญางำเมืองเสด็จไปเมืองเชียงใหม่ ได้พระชายาอีกพระองค์หนึ่ง นางอ้วทราบความจึงออกติดตามพระราชสวามี เมื่อเดินทางใกล้ถึงเมืองเชียงใหม่ บังเกิดความบอบช้ำ ภายใจ จึงแฉกที่ภูเขแห่งหนึ่ง ความบอบช้ำทวียิ่งขึ้น แต่นางอ้วมีสติมั่นทั้งทราบ ว่าไม่รอดพระชนม์ชีพเป็นแน่ ก่อนสิ้นพระทัย จึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ด้วยความรักอัน มั่งคั่งของฝากนามของพระนางเอาไว้ให้ภูเขานี้มีชื่อว่า “นางแก้ว” ไปตลอดกาล

5.3 ตัวละคร แม้อลิทวิทยาจำเมืองเป็นวรรณคดียอพระเกียรติ แต่ในเนื้อหา มีตัวละครแสดงการดำเนินเรื่อง เพื่อให้เรื่องราวขับเคลื่อนไปได้ ตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบเรื่อง เมื่อพิจารณาถึงตัวละครในเรื่อง อาจกล่าวได้ว่าอลิทวิทยาจำเมืองเป็นงานวรรณคดีในกลุ่มนิทานหรือนิยาย มีตัวละครเป็นองค์ประกอบสำคัญของเรื่อง โดยตัวละครมีลักษณะนิสัยแปลกแตกต่างกัน หากตัวละครมีลักษณะนิสัยเหมือนกัน เนื้อเรื่องจะเกิดขึ้นไม่ได้ (Theepphasuwan, 2000, p.30) นอกจากนี้ตัวละครคือผู้ทำให้เกิดเหตุการณ์ในเรื่อง ตัวเอกอาจเป็นฝ่ายชายหรือหญิงก็ได้ เป็นศูนย์กลางของเรื่อง ส่วนตัวประกอบช่วยให้เหตุการณ์ในเรื่องดำเนินไปด้วยดี ในด้านลักษณะนิสัยของตัวละครนั้น หากแสดงออกด้านเดียวตลอดทั้งเรื่อง จัดเป็นตัวละครตัวแบน แต่ถ้าแสดงออกหลายอย่างปะปนกัน โดยแปรเปลี่ยนไปตามเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม จัดเป็นตัวละครตัวกลม (Nukuulkit, 2000, pp.183-184)

ตามชื่อเรื่องว่าอลิทวิทยาจำเมือง บ่งบอกชัดเจนอยู่แล้วว่า พญาจำเมืองเป็นตัวละครเอก ส่วนพระร่วงหรือพ่อขุนรามคำแหง กับนางอ้วมมีบทบาทน้อยกว่าพญาจำเมือง แต่เป็นตัวละครที่กระทำให้เกิดเหตุการณ์ในเรื่องดำเนินไปอย่างน่าสนใจ จัดเป็นตัวละครรองสำหรับพญามังราย พญามังเมือง กวามมอย นางขอดแก้ว และเจ้าบัวทอง รวมทั้งตัวละครอื่น จัดเป็นตัวละครประกอบ

ตัวละครสำคัญมีพฤติกรรมขับเคลื่อนให้เนื้อหาน่าสนใจมี 3 ตัว ได้แก่ พญาจำเมือง พ่อขุนรามคำแหง และนางอ้วม มีลักษณะนิสัยอยู่ในกลุ่มตัวละครตัวแบน เพราะมีพฤติกรรมแบบเดียวตลอดเรื่อง แต่พฤติกรรมดังกล่าวช่วยให้เนื้อเรื่องดำเนินอย่างเข้มข้น น่าสนใจ โดยตัวละครพญาจำเมืองกับพ่อขุนรามคำแหง มีความสัมพันธ์เป็นสหายกันมาตั้งแต่วัยศึกษาศิลปวิทยาการที่สำนักพระสุกทันตฤๅษีแห่งเมืองละโว้ ส่วนตัวละครนางอ้วมเป็นพระราชธิดาแห่งหิรัญนครเงินยางเชียงแสน ต่อมาได้เป็นมเหสีของพญาจำเมือง

5.3.1 พญาจำเมืองกับพ่อขุนรามคำแหง เป็นตัวละครที่กวีมุ่งเทิดพระเกียรติ ดังที่ว่า “เทิดเกียรติภุชสร ทวีไว้” (Maneerat, 1995, p.38) โดยคำว่า “ทวีไว้” หมายถึง กษัตริย์สองพระองค์ คือ พญาจำเมือง กับพ่อขุนรามคำแหง

พญาจำเมืองเป็นตัวละครเอก แสดงบทบาทตลอดทั้งเรื่อง ถือกำเนิดอย่างผู้มีบุญญาธิการ ในตอนประสูติ บังเกิดเหตุอัศจรรย์ คือ แสงพระอาทิตย์ที่ส่องสว่างเจิดจ้า

สลัวแสงลง ด้วยมีหมู่เมฆเคลื่อนมาบดบังรังสีแสงไว้ ก่อให้เกิดความร่มเย็นไปทั่วเมือง ศุภนิมิตนี้จึงเป็นที่มาของพระนาม “จำเมือง” ดังคำโคลงว่า

คราเมื่อโอรสเจ้า	จอมไท
จักประสูติมาใน	โลกหล้า
สุริยศรีที่ส่องไส	แสงสลด สลัวแล
เวทาคมัวมือผ้า	เมฆเบื้องบนบัง
เหนือวังนิเวศน์แม่น	มีฉัตร กั้นแฮ
เย็นทั่วเวียงจังหวัด	ร่มซ้อ
เป็นศุภนิมิตอัศ-	จรรยยิ่ง นักนอ
จึงประทานนามหื้อ	ว่าเจ้าจำเมือง

(Maneerat, 1995, p.2)

ราชโอรสจำเมืองทรงถือกำเนิดมาพร้อมกับพระราชภารกิจสืบทอดราชบัลลังก์ต่อจากพญาเมือง ผู้เป็นพระราชบิดา ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงศึกษาศิลปวิทยาการหลากหลายศาสตร์ให้เชี่ยวชาญที่สุดตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ทั้งอักษรศาสตร์ ศิลปะ กายกอลอน และจารีตประเพณี ด้วยในกาลภายหน้าจะได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้นเอง พระวิริยะอุตสาหะในการศึกษาเล่าเรียนเป็นแบบอย่างที่ดีที่ถูกต้องและทันสมัยมาจนกระทั่งทุกวันนี้

ตัวละครพ่อขุนรามคำแหงนั้น ในตัวบทวิมกัใช้รูปภาษาเรียกขานว่า “พระร่วง” หรือ “ราม” เป็นตัวละครรอง เพราะปรากฏบทบาทเพียงบางตอน พ่อขุนรามคำแหงกับพญาจำเมืองนำมีพระชนมายุรุ่นราวคราวเดียวกัน มีสถานะเป็นกษัตริย์เหมือนกัน ทั้งสองพระองค์ทรงพบกันในฐานะเป็นศิษย์ร่วมอาจารย์สำนักเรียนเดียวกัน คือสำนักพระสุกทันตฤๅษีแห่งเมืองละโว้ ทรงศึกษาศิลปวิทยาการด้วยกัน และทรงเป็นมิตรแท้ต่อกัน รักใคร่ผูกพันดุจพี่น้อง ดังที่ว่า “ผู้พันฉันทน์เพื่อนแท้ ไกลชิดสนิทแล้” (Maneerat, 1995, p.9) หรือ “ไปเคยเคื่องขัดข้อง เป็นดั่งพี่กับน้อง ร่วมห้องเดียวกัน” (Maneerat, 1995, p.9) ครั้นทั้งสองพระองค์ศึกษาสำเร็จวิทยาการแล้ว ต่างเสด็จกลับบ้านเมืองตน และได้สัญญาว่าจะเสด็จไปเยี่ยมเยียนกัน

เมื่อราชโอรสจำเมืองเสด็จกลับถึงเมืองพะเยาแล้ว พญาเมืองผู้เป็นพระราชบิดาสู่ขนางอ้าวผู้เป็นพระราชธิดาของพระยาเชียงใหม่ให้เป็นพระชายา แม้ราชโอรสจำเมืองกับขนางอ้าวไม่เคยรู้จักมักคุ้นกันมาก่อน หากแต่การครองเรือนเป็นกิจของผู้ใหญ่ คือ พระราชบิดากับพระราชมารดาทั้งสองฝ่าย ที่จะจัดดำเนินการโดยพิจารณาอย่างรอบคอบเหมาะสม ในที่สุดราชโอรสจำเมืองก็ได้ขนางอ้าวเป็นพระชายามาอยู่ที่เมืองพะเยา ครั้นพญาเมืองสวรรคต พญาจำเมืองเสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมา ฝ่ายพ่อขุนรามคำแหงก็เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยเช่นเดียวกัน

พ่อขุนรามคำแหงทรงมีพระทัยระลึกถึงพญาจำเมือง จึงดำริจะไปเยี่ยมเยียนยังเมืองพะเยา ดังที่กวีกล่าวไว้ว่า

แต่นี้จักพรรณนา	ถึงพญาร่วงเจ้า	ผู้ผ่านเผ่าสุโขทัย	ท่านมีใจร่ำเพิง
เล็งพญาจำเมือง	ว่าจักเคืองช้องชัด	ฤสุขสวัสดิ์ประการใด	จำจักไปเยี่ยมเยียน
ให้ถึงเรือนรอดหย้า	แล้วค่อยไปสระเกล้า	ณ น้ำแม่ของ	พุ่มแล

(Maneerat, 1995, p.21)

เมื่อเสด็จมาถึงดอกคำใต้ ทรงสั่งให้สร้างพลับพลาที่ประทับ ขุนสุวรรณเป็นกำนันดอกคำใต้เตรียมการรับเสด็จ ได้ถวายนางขอดแก้วผู้เป็นบุตรให้เป็นพระสนม พระองค์ทรงพอพระทัยยิ่งนัก แม้จะทรงพักอยู่ที่ดอกคำใต้นานหลายวัน แต่ก็ได้ลิ้มหรือละทิ้งความตั้งพระทัยไปเยี่ยมเยียนพญาจำเมือง เมื่อเสด็จถึงเมืองพะเยา พญาจำเมืองทรงต้อนรับพระสหายอย่างดีที่สุดเท่าที่จะกระทำได้ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ทุกทิวาสองกษัตริย์	เที่ยวท่องทัศนฐาน	ไปนมัสการพระพุทธบาท
ไหว้พระธาตุจอมทอง	ของศักดิ์สิทธิ์คู่เมือง	ประเทืองฤทธิ์ยราช
ผู้ปลาทเลื่อมใส	ศรัทธาในพระไตรรัตน์	วะะเขื่อนวัดป่าแดง
ล่องกำแพงวัดบุญนาศ	ทรงบริจาคเงินกอง	ปิดทองปลาบวบวับ
ลำดับแต่นั้นมา	เวียนทิวาประพาส	เยี่ยมเยียนราษฎร์หลายตำบล

(Maneerat, 1995, p.26)

ตั้งที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเห็นได้ว่า ทั้งพญาเจ้าเมืองและพระร่วงทรงตั้งมั่นอยู่ในพระธรรมเป็นอย่างดี ทั้งยังมีพระทัยเฝื่อนทางธรรม เป็น “ผู้ปสาทเลื่อมใส ศรัทธาในพระไตรรัตน์”

บทพิสูจน์ความตั้งมั่นอยู่ในพระธรรมของทั้งสองพระองค์ คือ เหตุการณ์กวนมอยลอบเข้ามาในวังพะเยา ดำเนินการให้ผู้คนหลับไหล แล้วลอบเข้าไปลักพาตัวนางอ้ว ผู้เป็นมเหสีของพญาเจ้าเมือง หากแต่พระร่วงมิได้หลับไหล ด้วยว่าทรงแก่กล้าพระเวทย์มนตราที่ได้ศึกษาจากพระสุกทันตฤๅษี กอปรกับในขณะนั้นทรงมีพระทัยว่านุระลึกถึงนางขอดแก้ว จึงเสด็จลงอุทยาน เห็นกวนมอยลักพาตัวนางอ้ว ทรงขัดขวางต่อสูจนกระทั่งฆ่ากวนมอยตาย แล้วทรงอุ้มนางอ้วมาวางไว้บนพระแท่นบรรทม แล้วรีบเสด็จออกจากมาโดยพลัน ทันใดนั้นพญาเจ้าเมืองเสด็จมาพบเห็น ทรงเข้าพระทัยผิดว่าพระร่วงลักลอบเป็นชู้กับนางอ้วผู้เป็นมเหสี จึงสั่งให้ทหารจับพระร่วงขังไว้ ดังบทประพันธ์ที่กวีกล่าวไว้ว่า

พระประคองเทวี	อุ้มนารีไปวาง	ตรงกลางแท่นไสยาสน์	แล้วก้าวบาทจากห้อง
พลันพบห้องพะงำเมือง	ท้าวขุนเคืองพระสหาย	หาเป็นชายชู้ชู้	กับนางอ้วมเหสี
สั่งเสนาจับพระองค์	ตรึงตรากรงแน่นหนา	ด้วยโมหาทนต์	แล้วผลุนผลันกลับห้อง
มีพระทัยขุนช้อง	ขัดแค้นเคืองครั้น	แลเนา	

(Maneerat, 1995, p.29)

แม้พญาเจ้าเมืองจะมีพระทัยขุนช้องขัดแค้นเคืองสักเพียงใด แต่มิได้ตัดสินพระทัยลงทัณฑ์หนกต่อพระร่วง นอกจากขังไว้ก่อน ด้วยทรงตระหนักดีว่าพระองค์กับพระร่วงนั้น “เป็นดั่งพี่กับน้อง ร่วมห้องเดียวกัน” (Maneerat, 1995, p.9) แสดงให้เห็นถึงความยับยั้งชั่งพระทัย ทรงไว้ซึ่งธรรมทำให้งามในข้อขันติ คือ ความอดทน อดได้ ทนได้ เพื่อบรรลุความดีงาม และความมุ่งหมายอันชอบ (Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto), 2016, p.65) ฝ่ายพระร่วงมิได้ขัดขืนต่อสู้ ด้วยพระองค์ได้ประพฤดิธรรมเช่นเดียวกัน ดังนั้นธรรมย่อมคุ้มครองพระองค์

ครั้น “วันรุ่งขึ้นคนพบ ศพลัวะข้างกำแพง... รู้ชัดว่าเป็นใคร ท้าวไทจึงสอบภามรามราชเล่าเรื่องราว ไขชู้ฉาวชั่วโฉด” (Maneerat, 1995, p.29) เมื่อเป็นเช่นนั้นฝ่ายพญาเจ้าเมืองจึง “โปรดเพิกทัณฑ์ แล้วแต่งขันข้าวตอก ดอกไม้ขอขมา ให้รามราลคโทษ พระก็โปรดอภัย ด้วยน้ำพระทัยสูงเสียด” (Maneerat, 1995, p.29) เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ทั้งพญาเจ้าเมืองและพระร่วงทรงไว้ซึ่งจักรวรรดิวัตรธรรมเสมอกัน อัน

เป็นพระจริยวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงบำเพ็ญสมำเสมอ (Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto), 2016, p.250)

ในด้านกรครองรักครองเรือนของตัวละครพญาจำเมือง เป็นไปตามคตินิยมของกษัตริย์สมัยโบราณ คือมีครองรักแบบผัวเดียวเมียเดียว ต่อมาพญาจำเมืองเสด็จไปช่วยพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ พญาจำเมืองได้เจ้าบัวทองผู้เป็นพระชนิษฐาของพญามังราย เป็นพระชายา ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจ พร้อมครองรักกับเจ้าบัวทอง จนไม่มีเวลากลับไปหานางอ้วที่เมืองพะเยา นางอ้วผู้ถือคติรักผัวเดียวเมียเดียวทราบความเข้า จึงออกติดตามพระราชสวามียังเมืองเชียงใหม่ จนกระทั่งมาขาดพระทัยอยู่ที่เชิงคอยหรือเชิงเขาแห่งหนึ่ง ก่อนพระทัยขาดลง ได้อธิษฐานฝากนามฝากรักของพระนางไว้ ณ ที่แห่งนี้

เมื่อพญาจำเมืองทราบข่าวการสิ้นพระชนม์ของนางอ้วผู้เป็นนมเหสี จึงเสด็จมาประกอบพิธีปลงพระศพด้วยพระองค์เอง พร้อมพระราชทานนามเรียกสถานที่แห่งนั้นว่า “คอยนางแก้ว” เพื่อระลึกถึงนางอ้วผู้เป็นนมเหสีไปตลอดกาล ดังบทประพันธ์ว่า

<i>พระทัยท้าวสุดเศร้า</i>	<i>สังเวช</i>
<i>ปลงศพพระชายยศ</i>	<i>ยิ่งแล้ว</i>
<i>ให้ตั้งชื่อตามเจต-</i>	<i>นานุช นานูนา</i>
<i>เรียกว่าคอยนางแก้ว</i>	<i>เกียรติก้องสพสมัย</i>

(Maneerat, 1995, p.38)

5.3.2 นางอ้ว เป็นธิดาของพระยาเชียงแสน เมื่อพญามังเมืองสู่ขอให้เป็นพระชายาของราชโอรสจำเมือง ด้วยความเหมาะสมกันในสถานะของทั้งสองฝ่าย พระยาเชียงแสน “ตอบรับเรื่องผูกแขน มือหนุ่ม สาวนา อีกบ้านนนี้ข้อย จักให้แต่ธิดา” (Maneerat, 1995, p.10) เมื่อพระบิดากับพระมารดาเห็นงาม นางอ้วก็เห็นงามด้วย ในที่สุดนางอ้วก็เป็นพระชายาของราชโอรสจำเมืองอย่างถูกต้องตามขนบประเพณี กาลต่อมากก็ได้ขึ้นเป็นพระมเหสีแห่งเมืองพะเยา

คติการครองรักของนางอ้วคือถือรักเดียวใจเดียวดุจดังรักของนกเงือก ที่ไม่เปลี่ยนคู่หรือมีรักอื่นเข้าซ้อน แต่พญาจำเมืองมิได้ถือคติครองรักครองเรือนเฉกเช่นพระนาง เมื่อได้พบเจ้าบัวทอง ซึ่งเป็นพระกนิษฐาของพญามังราย จึงยกเจ้าบัวทองขึ้นเป็นพระชายาอีกองค์หนึ่ง ทั้งนี้ พญาจำเมืองอาจมีเหตุผลทางการเมืองการปกครอง เพื่อให้เกิดสัมพันธภาพแน่นแฟ้น

ยิ่งขึ้นกับพญามังราย ซึ่งครองเมืองใหญ่ถึงสองเมือง คือ เมืองเชียงรายกับเมืองเชียงใหม่ หากแต่นางอ้วมित्रงเข้าพระทัยในข้อนี้

ครั้งนางอ้วมित्रงขัดแย้งแล้วว่าได้เสียทองเท่าหัวไปให้เจ้าบัวทองแล้ว ด้วยความเป็นหญิงพระนางย่อมโศกเศร้าระทมทุกข์เพราะรักเป็นธรรมดา ดังบทประพันธ์กล่าวไว้ว่า

พุ่มพายน้าเนตรย้อย	หยดปราง สองแฮ
เซ็ดเท่าไรไปบาง	บกขึ้น
ไหลเปียกปากคอคาง	คราบเประะ เปื่อนนา
ครวญคร่ำรำสะอื่น	สะอึกอั้นกันแสง

(Maneerat, 1995, p.33)

แม้พระมารดาตกเตือนและให้สติว่า อย่าได้พุ่มพายโศกเศร้าเสียพระทัยจนลืมหน้าที่สำคัญ คือ นางอ้วมित्रงเป็นขัตติยชาติราชานารี ภายหน้าจะต้องขึ้นครองเมืองแทนพระราชบิดา แต่นางอ้วมित्रงได้คล้อยตามพระมารดาไม่ ด้วยยังมีความเป็นภรรยาปุถุชน เมื่อหญิงอื่นได้สามีไปครอบครอง พระนางย่อมหวนหันต่อผู้ทวงคืนสุดแรงกายแรงใจ ดังบทประพันธ์กล่าวไว้ว่า

ฟังความที่เปรียบแล้ว	ไปตรง กันนา
ผิวลูกลูกยังดำรง	ซีฟไซร์
แต่เธอคลั่งไคล้หลง	หญิงอื่น
เปรียบนกเงือกบได้	อย่าได้อูปมา
วันทาพระแม่เจ้า	จงประทาน
กองทัพพลหาญ	มอบให้
จักตามจวบพบพาน	พระภัส- ดานา
แม้บังคับครองไซร์	จักสู้สุดแรง

(Maneerat, 1995, p.35)

ด้วยความปรารถนาจะได้พระสวามีกลับคืนมา นางอ้วมित्रงนำไพร่พลเดินทางไปเชียงใหม่ ผ่านทางเชียงราย ดงมะตะ ปางสามแม่สวย ป่าเป้า ป่าจิว กระทั่งถึงดอยสูง

แห่งหนึ่ง พระนางสิ้นเรี่ยวแรงจะเดินทางต่อไป บังเกิดความแฉ้งซัดในพระทัยครั้งนี้ว่า ไม่สมประสงค์เป็นแน่แท้ แม้ชีวิตคงต้องสูญสลายลง นางอ้วจึงอธิฐานต่อเทพไทอันสิงสถิตอยู่ที่เนินผานี้ ให้ประจักษ์เป็นพยานในความรักที่พระนางมีต่อพระสวามี และขอฝากนามว่า ดอยหรือภูเขาแห่งนี้จึงมีชื่อว่า “นางแก้ว” ตลอดไป ดังบทประพันธ์ว่า

<i>ทวยเทพบนโขดนี้</i>	<i>เนินผา</i>
<i>จงประจักษ์ในสา-</i>	<i>มิภักดีให้</i>
<i>สุญชีพฝากนามนา-</i>	<i>ริคู่ เขานา</i>
<i>ชื่อว่านางแก้วไซ้</i>	<i>ตราปลิ้นกัลปา</i>

(Maneerat, 1995, p.37)

เมื่อพญาเจ้าเมืองทรงทราบข่าวการสิ้นพระชนม์ของนางอ้ว ทรงเศร้าสรวง พระทัยยิ่งนัก จึงเสด็จมาปลงพระศพพระชายา พร้อมบัญญัตินามดอยแห่งนี้ว่า “นางแก้ว” ดังเรียกขานมาจนกระทั่งทุกวันนี้

ตามที่กล่าวมาข้างต้นเห็นได้ว่า ตัวละครทั้ง 3 ตัว คือ พญาเจ้าเมือง พ่อขุนรามคำแหง และนางอ้ว แม้เป็นตัวละครตัวแบน มีพฤติกรรมแสดงออกด้านเดียวตลอดทั้งเรื่อง แต่เป็นพฤติกรรมที่ขัดแย้งกัน จึงส่งผลให้เนื้อเรื่องดำเนินไปอย่างมีอรรถรส กล่าวคือ ตัวละครพญาเจ้าเมืองกับตัวละครพ่อขุนรามคำแหง เป็นตัวละครกษัตริย์ ย่อมมีพฤติกรรมความเป็นกษัตริย์ในทำนองเดียวกัน ตัวละครพญาเจ้าเมืองถือคติครองรักครองเรือนที่ไม่ยึดคติผิวเดียวเมียเดียวเป็นเรื่องสำคัญ ขัดแย้งกับพฤติกรรมของนางอ้ว ที่ถือคติครองรักครองเรือนแบบผิวเดียวเมียเดียว พฤติกรรมความรักของนางอ้ว เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่า เป็นรักแท้ที่น่ายกย่อง เข้าทำนองซีพรัก รักรักยิ่งกว่า หากจะถามว่าคุ้มค่าแล้วหรือ ที่ปลื้มชีพให้กับความรักต่างคติกับพญาเจ้าเมือง ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับผู้รับสารจะประเมินค่า ส่วนนางอ้วตามปรากฏในท้องเรื่อง พระนางได้เลือกแล้ว

5.4 ฉาก ในงานบันเทิงคดี ฉาก คือ สถานที่ซึ่งตัวละครแสดงบทบาท ตลอดจนสถานที่ เวลาและสภาพแวดล้อมทุกอย่างที่ปรากฏในเรื่อง (Nukuulkit, 2000, p.110) ทั้งนี้ ฉากกับตัวละครมีความสัมพันธ์กันแนบแน่น เพราะตัวละครมีตัวตนอยู่ในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเสมอ ในสถานที่และเวลานั้น ย่อมมีรายละเอียดบางประการปรากฏอยู่ เช่น ธรรมชาติ สถานที่ บรรยากาศ เวลา ฤดูกาล รวมทั้งสภาพแวดล้อม

ทางวัฒนธรรม ถือได้ว่าฉากเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ก่อให้เกิดจินตนาการ ถ้อยคำบรรยายฉากก่อให้เกิดความพึงใจเมื่ออ่าน (Tailanga, 2017, pp.98, 102) ในลิลิตพยุ่งจำเมืองมีฉากหลายฉาก หากแต่ฉากที่มีนัยสำคัญมี 2 ลักษณะ คือ ฉากธรรมชาติ และฉากวัฒนธรรม ดังนี้

5.4.1 ฉากธรรมชาติ ในตอนที่นางอ้วกับไพร่พลเดินทางไปติดตามพยุ่งจำเมืองยังเมืองเชียงใหม่ ระหว่างทางได้ผ่านป่าเขาลำเนาไพร กวีบรรยายฉากป่าอันประกอบด้วยสัตว์และต้นไม้ที่สัมพันธ์กับภาวะอารมณ์โศกเนื่องจากพิชรัก

ตัวอย่างคำโคลงกล่าวถึงฉากซึ่งมีนกเป็นองค์ประกอบหลัก มีดังนี้

ยินเสียงนกเงือกก้อง	กู่ขาน
บนยอดดงกังวาน	แหวกฟ้า
ปักชินส่งสัญญาณ	เรียกคู่ ครองนา
อยากกู่เรียกเจ้าหล้า	ท่านให้คืนหลัง...
ระวังไพรพาคู่ค้อย	ตามติด
น้องบ่มีพี่ซิด	ช่วยป้อง
คับแค้นคับจิต	จักบอก ใครฤ
นงจากพี่จากห้อง	ห่างให้ใจหาย

(Maneerat, 1995, pp.35-36)

คำโคลงข้างต้น กวีกล่าวถึงคู่รักเงือกผัวเมียส่งเสียงกู่เรียกกันบนต้นยางนาใหญ่ นกเงือกเป็นสัญลักษณ์ของคู่รักแท้ที่ซื่อสัตย์ภักดี ชัดแย้งกับพฤติกรรมความรักของนางอ้วกับพยุ่งจำเมือง ฉากดังกล่าวชวนให้รับรู้ถึงความมรดกร้าวของนางอ้วเป็นอย่างดี ส่วนคู่รักนกกระวังไพรอยู่ด้วยกัน พวกมันไปเป็นคู่ นกผัวช่วยปกป้องนกเมีย ชัดแย้งกับคู่รักของนางอ้วกับพยุ่งจำเมืองอีกเช่นกัน นอกจากนี้ กวีกล่าวถึงนกคับแค แล้วเล่นคำว่า “คับ” ในชื่อนก กับความรู้สึก “คับจิต” ของนางอ้ว และกล่าวถึงนงจาก (อาจหมายถึงนงจากพราภ) คือ เล่นคำว่า “จาก” ในชื่อนก กับพฤติกรรมแยกจากกันระหว่างนางอ้วกับพยุ่งจำเมือง

5.4.2 ฉากวัฒนธรรม ในลิลิตพญาจำเมืองมีฉากแสดงอัตลักษณ์ล้านนา คือ การแสดงดนตรีพื้นเมืองต้อนรับแขกสำคัญ ในตอนพระยาเชียงใหม่แสนจัดงานต้อนรับขบวนของราชโอรสจำเมือง มาร่วมพิธีวิวาห์กับนางอ้ว กวีกล่าวถึงการบรรเลงดนตรีพื้นเมือง เช่น ซอด้วง กลอง ฉาบ และฉิ่ง การรำรำของนางรำที่แต่งกายนุ่งผ้าชิ้นห่มสบไป เก้าอี้มมวย ทัดดอกเอื้อง แต่งหน้าทาปากสวยงาม จัดสรรทางเดินเอาไว้ให้แขกคนสำคัญเดิน บนพื้นโรยกลีบดอกไม้หลากสีสลับกับข้าวตอกสีขาว สองข้างทางมีคีตกวีประโคมซอด้วง

ตัวอย่างบทประพันธ์ที่กล่าวถึงดนตรีล้านนาและการแต่งกายของนางรำ มีดังนี้

ฟังเสียงซอด้วงซอซออู้	กั้ววาน
กลองฉาบฉิ่งประสาธน์	ศัพท์ซอด้วง
เสียงตีตะตึงมวงวาน	ผลสมแล้ว มวงวาน
ตึกตังตึกตังคล้อง	สอดสร้งอภิมรย์...
โฉมฉายกระหมวดเกล้า	มวยสลวย
เอื้องอร่ามงามสวย	เสียบซอด้วง
เยื้องยาดรอย่างขนาดนวย	ดูแซม ซ้อยนา
ดูจ้อปสรจากห้อง	แห่งฟ้ามารำ

(Maneerat, 1995, pp.16-17)

อย่างไรก็ตาม ฉากในลิลิตพญาจำเมืองมีฉากหลายฉาก แต่โดยรวมเป็นฉากธรรมชาติและฉากวัฒนธรรม กวีสร้างขึ้นได้อย่างน่าสนใจ มีรายละเอียดส่งเสริมให้เนื้อหา มีความสมจริง รวมทั้งช่วยอธิบายพฤติกรรมและความคิดของตัวละครได้เป็นอย่างดี

กล่าวโดยสรุป ลิลิตพญาจำเมืองมีคุณค่าด้านองค์ประกอบเนื้อหาของวรรณคดีครบถ้วน ทั้งส่วนที่แสดงถึงผู้ประพันธ์ ลักษณะการประพันธ์ ช่วงเวลา กับ จุดมุ่งหมายของการประพันธ์ ภาษาที่ใช้ประพันธ์ และองค์ประกอบวรรณคดีที่ประกอบด้วย แก่นเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร และฉาก เป็นองค์ประกอบของงานบันเทิงคดีที่ส่งเสริมให้เนื้อหาชวนใจ ชวนอ่าน ชวนติดตาม

คุณค่าทางภาษาวรรณศิลป์ของวรรณคดียอพระเกียรติ เรื่องลิลิตพญางำเมือง

ศิลปะหรือศิลปกรรมเพื่อความบันเทิงที่เป็นวรรณคดีนั้น เกี่ยวกับเรื่องแต่ง หนังสือซึ่งมีวรรณศิลป์ (Sthirakoses, 2003, p.24) เป็นเครื่องสื่อสารถึงความรู้สึกและความคิดในรูปที่มีคุณสมบัติงามหรือสุนทรียภาพ (Raksamani, 2002, pp1-2) โดยใช้ภาษาที่มีคุณสมบัติทางวรรณศิลป์เป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์ เมื่อพินิจลิลิตพญางำเมืองพบว่าอุดมด้วยสุนทรียภาพ ดังนั้นจึงจัดเป็นงานวรรณคดีอันเป็นงานศิลปกรรมลักษณะหนึ่ง

ลิลิตพญางำเมืองมีคุณค่าทางภาษาวรรณศิลป์ที่เห็นได้ชัดเจน 2 ลักษณะ คือ คำวรรณศิลป์ และความวรรณศิลป์ มีรายละเอียดดังนี้

1. คำวรรณศิลป์

คำเป็นหน่วยภาษาที่มีความหมาย ภายในคำประกอบด้วยเสียงซึ่งเป็นระบบ คำวรรณศิลป์คือคำที่มีคุณสมบัติงาม ให้สุนทรียะแก่ผู้รับสาร โดยสุนทรียะดังกล่าวเกิดขึ้นจากความหมายและเสียงซึ่งประกอบอยู่ในคำ เสียงในคำ ได้แก่ เสียงพยัญชนะ เสียงสระ และเสียงวรรณยุกต์ เมื่อได้ศึกษาลิลิตพญางำเมืองอย่างละเอียดแล้ว พบว่ากวีใช้คำวรรณศิลป์ 3 ลักษณะ คือ คำสัมผัสทางเสียง คำซ้ำกับคำซ้อน และคำเล่นเสียงวรรณยุกต์ กล่าวรายละเอียดดังนี้

1.1 คำสัมผัสทางเสียง เสียงสัมผัส คือ เสียงที่สอดประสานกันระหว่างคำสองคำขึ้นไปในระเบียบแบบแผนของฉันทลักษณ์ หากเสียงสอดประสานเป็นเสียงสระ เรียกว่า คำสัมผัสสระ” แต่ถ้าสอดประสานกันด้วยเสียงพยัญชนะ เรียกว่า คำสัมผัสอักษร”

ลิลิตพญางำเมืองมีความดีเด่นด้านการใช้คำสัมผัสสระกับคำสัมผัสอักษร โดยคำสัมผัสสระจะไม่กล่าวถึงในที่นี้ เพราะเป็นสัมผัสบังคับตามข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์ของร้อยและโคลง เนื่องจากกวีใช้คำสัมผัสดังกล่าวได้อย่างไม่มีข้อบกพร่องแม้แต่จุดเดียว แสดงถึงความเชี่ยวชาญในการแต่งบทประพันธ์อย่างดี เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนพบว่าเกือบทุกรวรรคของร้อยและโคลง กวีใช้คำสัมผัสอักษรสม่ำเสมอ และคำสัมผัสดังกล่าวก็มีความหมายต่อเนื่องกัน

ตัวอย่างการใช้คำสัมผัสอักษร พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

	สงสารพระแม่ต้อง	ตรอมตรม
	โดดเดี่ยวเดียวดายขม	ชื่นใหม่
	คอยลูกป่านานนม	นี้ดอก แม่เอ๋ย
	จักรีบไปลอบไห้	ที่ห้องหอคำ...
กลยาจึงเตรียมการ	ให้พนักงานในวัง	เตรียมช่างพังพาหนะ
และอุฎฐะบริหาร	พร้อมไทยทานกัมภ์เทศน์	ล้วนพิเศษพิสิฐ
เพื่ออุทิศถึงบิดร	แล้วบังอรแจ้งเจตน์...	จึงโสรจสรงสระเกล้า
คอยพระสวามีเจ้า	จักเยื้องยาตรยล	เยี่ยมมา...

(Maneerat, 1995, pp.31-32)

จากตัวอย่างบทประพันธ์ข้างต้น คำสัมผัสอักษร ได้แก่ **สง-สาร, ตรอม-ตรม, โดด-เดี่ยว-เดียว-ดาย, ขม-ชื่น, นาน-นม-นี้, ไห้-ที่, ห้อง-หอ, พัง-พา(หนะ), ไทย-ทาน, (พิ)เศษ-(พิ)สิฐ, (อุ)ทิศ-ถึง, แจ้ง-เจตน์, โสรจ-สรง-สระ, เยื้อง-ยาตร-ยล-เยี่ยม**

1.2 คำซ้ำกับคำซ้อน ในลิลิตพญาเงี้ยวเมืองกวีใช้คำซ้ำกับคำซ้อนเพื่อสร้างคุณค่าทางวรรณศิลป์อย่างเด่นชัดเช่นกัน คำซ้ำ เช่น **ศรีศรี** **หรั่งหรั่ง** และ **ร่ำร่ำ** คำซ้อน เช่น **คับคั่ง** **เขตขัณฑ์** และ **คั่งค่าง** เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วพบว่า กวีใช้คำซ้อนมากกว่าคำซ้ำ โดยกวีใช้คำซ้อนหรือคำซ้ำทันทีหากคำนั้นลงจังหวะฉันทลักษณ์ และมีความหมายสัมพันธ์กับเรื่องราวที่มุ่งนำเสนอ พิจารณาได้จากคำโคลงต่อไปนี้ โดยคำซ้อนจะทำตัวหนา และคำซ้ำทำตัวขีดเส้นใต้เอาไว้ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

เทวีฐขึ้นแตงนอง	หรือไฉน
ผิวผ่องเป็นयोगโย	ยิ่งฝ้าย
คอคางช่างละมุนละไม	เหมือนกล่อม กลิงนา
เต้าเต่างเคร่งครัดคล้าย	หล่อลื้อปทุมมาลัย
ตะลิ่งตะลานใจพล่านเพียง	เพลิงไหม
ร่ำร่ำจะเลียมโลม	ลอบปล้ำ
กริ่งเกรงเกลือกกวนโฉม-	ฉายตื่น พื้นแฮ
ชุ่มชุ่มลิขวยซ้า	โคกซ้าสองครา

(Maneerat, 1995, pp.28)

จากคำโคลงตัวอย่างข้างต้น มีคำซ้ำและคำซ้ำ ดังนี้

คำซ้อน ได้แก่ *บันแต่ง, ยองใย, คอคาง, ละมุนละไม, กล่อมกลึง, แต่งเครื่องครัด, ตะลึงตะลาน, เสียมโลม, กริ่งเกรง, โฉมฉาย, ตีนพีน, ชุ่มชุ่ม*

คำซ้ำ ได้แก่ *ร่ำร่ำ, ช้ำ-ช้ำ*

1.3 คำเล่นเสียงวรรณยุกต์ กวีมักใช้คำที่มีเสียงวรรณยุกต์จัตวาในคำทำยวรรคของคำโคลง เพื่อให้เกิดเสียงเสนาะเมื่ออ่านออกเสียงหรือขับเป็นทำนองเสนาะซึ่งมีการเอื้อนเสียง เพราะเสียงวรรณยุกต์จัตวามีคุณสมบัติเริ่มต้นออกเสียงในระดับต่ำ แล้วกระแสเสียงยกระดับขึ้นไปจนสุดกระแสเสียงเมื่อเปล่งคำนั้นจบ สังเกตได้จากตัวอย่างคำโคลงต่อไปนี้ โดยคำที่มีเสียงวรรณยุกต์จัตวาในตำแหน่งท้ายวรรค จะทำตัวหนาแสดงไว้ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

<i>ตราบสายธารชานซิ่ง</i>	<i>ชิมไหล</i>
<i>สามราชสีบรักใส</i>	<i>ราชภูร์ซ้อง</i>
<i>ร่วมคุ่มร่วมครองใคร</i>	<i>รานคร่ำ</i>
<i>เราต่างร่วมต้านตอง</i>	<i>เร่งไต้รู้มตาย</i>
<i>ชนหลายหลังถั่งถม</i>	<i>ชมพีธีแข่งน้ำ</i>
<i>ช้องแชอยู่ชั้นช้ำ</i>	<i>ชาบซิ่งโมทนา</i>
<i>ห่อนปรากฏก่อนก็</i>	<i>แต่ปู่ยามานี้</i>
<i>พึ่งพ้องพบเห็น</i>	

(Maneerat, 1995, p.30)

2. ความวรรณศิลป์

เมื่อพิจารณาคุณค่าทางวรรณศิลป์ในตัวบทลิลิตพญาเงี้ยวเมือง อันเกิดจากความหมายของถ้อยคำ ในที่นี้จะเรียกว่า “ความวรรณศิลป์” จากการศึกษาพบ 3 ลักษณะ ได้แก่ โวหาร ภาพพจน์ ตลอดจนจรสวรรณคดีและกวีโวหาร มีรายละเอียดและตัวอย่างดังนี้

2.1 โวหาร คือ สำนวนภาษาใช้อธิบายรายละเอียดของเรื่องราว โดยผู้แต่งโวหารต้องมีความรู้เป็นอย่างดี ทั้งความรู้ทางภาษา เรื่องราว และศิลปะการแต่ง (Praya Upakitsinlapasan, 1968, p.338) โวหารโดยทั่วไปได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร

อุปมาโวหาร สาธกโวหาร และเทศนาโวหาร

จากการอ่านวิเคราะห์ลิลิตพญาจำเมืองพบว่า กวีใช้โวหารที่เห็นอย่างเด่นชัด 3 ลักษณะ คือ บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหาร แต่โวหารที่กวีนำเสนอได้อย่างโดดเด่นเป็นเลิศ คือ พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหาร

ตัวอย่างพรรณนาโวหาร เช่น นางอัคราบาทว่าการสวรรคตของพระยาเสียงแสน ผู้เป็นพระราชบิดา พระนางโศกเศร้าเป็นอันมาก ด้วยพระราชบิดาเปรียบต้นโพธิ์ทองให้ร่มเงา เลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ และหาคู่ครองให้ เมื่อพระราชบิดาสวรรคตลงนางอัครารู้สึกขวิญหาย และเคืองคว้าง ความตายนี้ช่างโหดเหี้ยมยิ่งนัก ไม่ผิดผ่อนสิ่งใดให้แก่พระราชบิดาเลย นางอัครายังได้เข้าเฝ้าเห็นพระราชบิดาเมื่อไม่นานมานี้เอง ยังจำคำพรที่ทรงพระราชทานให้อยู่ไม่ลืม ดังบทพรรณนาในคำโคลงว่า

พระบิดาดุจร่มเกล้า	โพธิ์ทอง ลูกเออย
เลี้ยงลูกสุขสมปอง	ปานนี้
ตบแต่งคู่เคียงครอง	ควรร่วม เรียงแฮ
พระลวงลับดับลี	ลูกคว้างขวิญหาย
ความตายช่างโหดเหี้ยม	หักหาญ
ไปผิดผ่อนเพลากาล	แก่ให้
หลัดหลัดเมื่อไม่นาน	นี้ลูก
ยังจดจำคำได้	พ่อพร้อมพรประทาน

(Maneerat, 1995, p.31)

ส่วนบทเทศนาโวหารดังเช่นคำสอนของพระราชมารดาของนางอัคร ได้สั่งสอนนางอัครในวันอภิเษกสมรสกับพญาจำเมือง เป็นคำสอนหลายประการ เช่น ให้ความรื่นเริง ให้พูดจาปราศรัยด้วยคำอันไพเราะ รู้จักประหยัดอดออม และให้ความซื่อสัตย์ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

แต่จ่านรรจจำเนียร	เพียรปลอมขวิญคะค้อย	ให้แหม่ช้อยชุ่มชื่น	ให้ระรื่นระเรง
ให้บันเทิงบรรเทือง	ให้หายเคืองหายขัด	ให้รู้อรรรู้ความ	ด้วยคำงามคำอน
เป็นคำสอนคำสั่ง	ให้เป็นฝั่งเป็นฝา	ให้รู้หา รู้อม	ให้รู้้อมรู้อด
อย่าได้คดได้ง้อ	อย่าได้ว้อได้แวง	อย่าได้แซ่ได้เขื่อน	อย่าได้เขื่อนได้บิด

จงรู้จิตรู้ใจ	จงรู้ในรูนอก	อย่าให้ชอกให้ช้ำ	อย่าให้ก้ำให้เกิน
อย่าให้เมินให้หมาง	อย่าให้จ่างให้จืด	รักให้ยึดให้ยาว	อย่าให้ฉาวให้ฉ่ำ
จงรู้ทำรู้ที่	สวามิแห่งเจ้า	รู้ถอดอ่อนนอนเว้า	แต่ล้วนคำหวาน แลนา

(Maneerat, 1995, p.12)

2.2 ภาพพจน์ เป็นศิลปะการใช้ภาษาที่มีความหมายไม่ตรงตามความหมายของรูปภาษา อาจให้ความหมายกำกวม หนักเบา คลุมเครือ หรือเข้มขันแตกต่างกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความหมายที่ชัดเจนขึ้นกว่าเดิม ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกให้กว้างขวางลึกซึ้งออกไป (Kongkanan, 2013, p.59) บางครั้งเรียกโวหารภาพพจน์ เพราะช่วยให้ผู้รับสารเข้าใจความหมายโดยนัยที่นึกคิดเข้าใจเป็นภาพ ภาพพจน์มีหลายลักษณะ เช่น อุปมา (metaphor) อุปมา (simile) อติพจน์ (hyperbole) บุคคลวัต (personification) และ สัทพจน์ (onomatopoeia)

ในลิลิตพญาเง้าเมือง กวีสร้างภาพพจน์หลายลักษณะ เช่น ภาพพจน์อุปมา ที่มีภาพพจน์สัทพจน์สอดแทรก ดังคำโคลงต่อไปนี้

ແທງຈີເນີບຈິຕນ້ອຶ່ງ	จริงหนอ
รักที่ร่าพันรอ	พอร้าง
หากคิดห่อนคืนหอ	คงห่าง คักแฮ
เหมือนดั่งมีดาบม้าง	เด็ดม้วยด้วยมือ

ຮີ່ຮີ່ຟ້າຣ່ວນຣ້ອຶ່ງ	คำรณ
ดูจร่วมทุกชั้นถุมล	หม่นแท้
ไปรยปรายสาดสายฝน	เพียงอัส- สุธลนอ
ลมบั่นจิตป่วนแม่	เทียบคล้ายคลึงกัน

(Maneerat, 1995, pp.33-34)

คำโคลงข้างต้นมีข้อความภาพพจน์ ดังนี้

“ແທງຈີເນີບຈິຕ...ເໝືອນດັ່ງມີດາບມ້າງເດັດມ້າງດ້ວຍມື”

หมายถึง รู้สึกเจ็บใจเหมือนเอาดาบมาฆ่าให้ตาย เป็นภาพพจน์อุปมา

“ฟ้าร่วนร้องคำรณดุจร่วมทุกข์นฤมล” หมายถึง เสียงฟ้าร้องเหมือนเสียงแห่งความทุกข์ของนางอ้ว เป็นภาพพจน์อุปมา

“ไผ่ปรายปรายสาดสายฝนเพียงอัสสุชล” หมายถึง น้ำตาของนางอ้วหยดลงมาเหมือนสายฝนไผ่ปรายปราย เป็นภาพพจน์อุปมา

“ลมปั่นจิตป่วนแม่เทียบคล้ายคลึงกัน” หมายถึง ความปั่นป่วนของกระแสลมเหมือนกับจิตใจหรือความรู้สึกของนางอ้วที่ไม่เป็นปกติ เป็นภาพพจน์อุปมา

“ฮือฮือ” คือ เสียงร้องคำรณหรือคำรามของฟ้า เป็นภาพพจน์สัทพจน์

2.3 รสวรรณคดีและกวีโวหาร คุณค่าทางวรรณศิลป์สองประการนี้มีลักษณะเป็นไปในทำนองเดียวกัน โดยรสวรรณคดี คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี เช่น ศฤงคารรส คือ รสที่รับรู้ความรักของตัวละคร เราทรส คือ ความอดสาหัสในการเสียสละ การปฏิบัติหน้าที่หรือการสู้รบและกรณารส คือ รสที่รับรู้ความรักของตัวละคร (Raksamani, 2006, pp.24, 150-176) ส่วนกวีโวหาร คือ ศิลปะและสุนทรียภาพที่ทำให้บทร้อยกรองถึงพร้อมด้วยงามของเสียงและความหมาย ได้แก่ เสาวรจณี นารีปราโมทย์ พิโรธวาที และสัลลาปังคพิไสย (Royal Institute, 2009, pp.43-50) รสวรรณคดีกับกวีโวหารบางลักษณะเป็นไปในทำนองเดียวกัน เช่น เราทรสกับพิโรธวาทีหรือบทโศก ศฤงคารรสกับนารีปราโมทย์หรือบทรัก และกรณารสกับสัลลาปังคพิไสยหรือบทโศก

ลิลิตพยางค์เมืองอุดมคุณค่าด้วยรสวรรณคดีและกวีโวหาร เช่นบทประพันธ์ตอนพยางค์เมืองสู้รบอย่างกล้าหาญกับขุนลัวะและกวางมอย ให้คุณค่าทั้งเราทรสและพิโรธวาที ดังบทประพันธ์ที่ว่า

ดูผู้เดียวต่อให้	สองพ่อลูกกุมได้
อย่าร้องรอนาน	เลยนา
ฟังพระขานเคียดแท้	สองพ่อลูกแล่นแต่
ต่อสู้ตะลุมบอน	
หน่อภูธรปิดป้อง	ดาบประดาบพะพ้อง
พะเพลิงประกายพราย...	

ทรงชัยสงบแล้ว	เหวี่ยงวัดดาบสะแห้ว
ตัดต้นคอขุน	ขาดนา

(Maneerat, 1995, pp.19-20)

หรือในตอนทีพญาเจ้าเมืองเสด็จมาปลงศพนางอ้ว ให้คุณค่าทั้งภรณ์ารสและ
สลลาปังคพีไสย ดังความว่า

เปล่งวาจาจบแล้ว	หมดลม
พลไพร่ต่างระทม	ท้าวหน้า
สร้างปราสาทเมรุสม	ศักดิ์กษัต- รัยแธ
ส่งข่าวถึงเจ้าหล้า	ที่โพ้นพิงค์ชัย
พระทัยท้าวสุดเศร้า	สังเวช
ปลงศพพระชาเยศ	ยิ่งแล้ว
ให้ตั้งชื่อตามเจต-	นานุช นานูนา
เรียกว่าดอยนางแก้ว	เกียรติก้องสขสมัย

(Maneerat, 1995, pp.37-38)

โดยสรุปกล่าวได้ว่า ลิลิตพญาเจ้าเมืองมีคุณค่าทางภาษาวรรณศิลป์ซึ่งเห็น
ชัดเจน 2 ประการ คือ คำววรรณศิลป์ที่มีลักษณะเด่น คือ คำสัมผัสทางเสียง คำซ้ำกับ
คำซ้อน และคำเล่นเสียงวรรณยุกต์ ในส่วนของความววรรณศิลป์ที่มีลักษณะเด่น คือ ไวหาร
ภาพพจน์ และสรรพนคคกับกวีไวหาร เป็นกลวิธีทางภาษาวรรณศิลป์ที่กวีสร้างสรรค์ได้
งดงาม ก่อให้เกิดสุนทรียภาพ คุณค่าทางภาษาวรรณศิลป์ดังกล่าว สอดผสานเข้ากับคุณค่า
ด้านองค์ประกอบเนื้อหาของวรรณคคได้อย่างลงตัว ส่งผลให้ลิลิตพญาเจ้าเมืองเป็นวรรณคค
ร้อยกรองร่วมสมัยที่มีคุณค่าเรื่องหนึ่ง

บทสรุป

1. สรุปผล

ลิลิตพญาจำเมืองมีคุณค่าด้านองค์ประกอบเนื้อหาของวรรณคดียพระเกียรติ คือเป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทลิลิตสุภาพ ผู้แต่งคือเอื้อ มณีรัตน์ เป็นกวีชาวพะเยา แต่งเมื่อ พ.ศ.2538 มีจุดมุ่งหมายเทิดพระเกียรติพญาจำเมืองและพ่อขุนรามคำแหง รวมทั้งมีนัยเพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในวโรกาสปีกาญจนภิเศก พ.ศ.2539 มีแก่นเรื่องแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และมีโครงเรื่องกล่าวถึงพระราชประวัติพญาจำเมือง ทรงมีพระร่วงหรือพ่อขุนรามคำแหงเป็นพระสหาย พ่อขุนรามคำแหงเสด็จไปเยี่ยมพญาจำเมืองที่เมืองพะเยา กวามมอยลักพานางอ้วซึ่งเป็นนมเสีของพญาจำเมือง พ่อขุนรามคำแหงทรงช่วยไว้ได้ ต่อมาพญาจำเมืองกับพ่อขุนรามคำแหงเสด็จไปช่วยพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ พญาจำเมืองได้เจ้าบัวทองเป็นพระชายา จึงไม่เสด็จกลับเมืองพะเยา นางอ้วออกติดตามและมาลี้พระชนม์อยู่ที่เชิงดอยก่อนถึงเมืองเชียงใหม่ พญาจำเมืองตั้งนามดอยแห่งนั้นว่า “ดอยนางแก้ว” เพื่อระลึกถึงนางอ้ว ฉากสำคัญในลิลิตพญาจำเมือง คือฉากธรรมชาติและฉากวัฒนธรรม

ลิลิตพญาจำเมืองมีคุณค่าสำคัญทางภาษาวรรณศิลป์ 2 ลักษณะ คือ คำวรรณศิลป์เกี่ยวกับคำสัมผัสทางเสียง คำซ้ำกับคำซ้อน และคำเล่นเสียงวรรณยุกต์ รวมทั้งความวรรณศิลป์เกี่ยวกับโวหาร ภาพพจน์ และรสวรรณคดีกับกวีโวหาร คุณค่าทางภาษาวรรณศิลป์นี้สอดผสานเข้ากับคุณค่าด้านองค์ประกอบเนื้อหาได้อย่างลงตัว ส่งผลให้ลิลิตพญาจำเมืองเป็นวรรณคดียพระเกียรติที่มีคุณค่า

2. อภิปรายผล

หากพิจารณาลิลิตพญาจำเมือง ว่าเป็นงานวรรณคดีซึ่งมีความหมายอย่างกว้าง หมายถึงงานวรรณกรรมทั่วไปอันเป็นงานประพันธ์หรือผลงานของกวี สอดคล้องกับแนวคิดของ Raksamani (2006, pp.6-7) แต่ถ้าพิจารณาว่าลิลิตพญาจำเมืองเป็นวรรณคดี เนื่องจากมีนัยของการประเมินค่าว่าแต่งดี เป็นเรื่องดีที่ สาธารณชนอ่านได้โดยไม่เสียประโยชน์ และใช้ภาษาไทยอันดีมีวรรณศิลป์ด้วย (Royal Institute, 2009, pp.293-294) ก็เห็นได้ชัดเจนว่า ลิลิตพญาจำเมืองมีคุณลักษณะดังที่กล่าวมาทุกประการ นอกจากนี้คุณค่าทางวรรณศิลป์ของลิลิตพญาจำเมืองให้คุณค่าทางอารมณ์เป็นอย่างดี สอดคล้องกับแนวคิดของ Vingvorn (1987, pp.549-550)

กล่าวว่าวรรณคดีของพระเกียรติให้คุณค่าทางอารมณ์อันเป็นลักษณะสำคัญของวรรณคดี ที่มีความไพเราะจากภาษาที่งดงาม มีการเล่นคำเล่นสัมผัส อุปมาและเปรียบเทียบครบครัน ใช้ภาษาอย่างประณีตบรรจง เลือกสรรถ้อยคำ เพื่อจูงใจให้ผู้อ่านเลื่อมใสศรัทธาต่อองค์พระมหากษัตริย์ และเป็นไปตามแนวคิดของ Saengthaksin (1994, p.174) ที่ว่ากวีจะเลือกแต่งวรรณคดีของพระเกียรติด้วยคำประพันธ์ชนิดต่างๆ ตามความถนัดและรสนิยมของตน ความแตกต่างและความหลากหลายของคำประพันธ์ย่อมก่อให้เกิดบรรยากาศ รส ความรู้สึก และอารมณ์แก่ผู้อ่านที่หลากหลาย ดังนั้น ลิลิตพญาจำเมืองจึงแต่งเป็นลิลิตสุภาพ เพราะมีคำประพันธ์หลายรูปแบบ ทั้งร้อยสุภาพ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ และโคลงสี่สุภาพ เห็นได้ชัดเจนว่ากวีรังสรรค์ได้อย่างชำนาญ

วรรณคดีของพระเกียรติเรื่องประทับใจผู้อ่าน มักเกิดจากการแต่งของกวีผู้มีชีวิตร่วมรัชสมัยนั้น ได้มีประสบการณ์ คือได้รู้ได้เห็นได้ยินได้ฟังเรื่องราวที่เกี่ยวข้องด้วยองค์พระมหากษัตริย์ที่ตนแต่งสรรเสริญ ทั้งทางตรงและทางอ้อม เกิดความอัศจรรย์ใจในพระบรมเดชานุภาพ พระบุญญาบารมี และความซาบซึ้งสำนึกในพระมหากุณาคิคุณอย่างจริงใจและจริงจัง ในกรณีเช่นนี้ ถ้ากวีมีความสามารถในเชิงกวี ก็ยิ่งจะทำให้วรรณคดีของพระเกียรติเรื่องนั้นๆ เติบโตยิ่งขึ้นเป็นทวีคูณ (Saengthaksin, 1994, p.195) แม้กวีผู้แต่งลิลิตพญาจำเมืองจะเกิดและเติบโตที่เมืองเชียงราย หากแต่ชีวิตการทำงานส่วนใหญ่อยู่ที่เมืองพะเยา ทั้งกวีเองก็เลือกที่จะฝากจิตวิญญาณของตนไว้ในแผ่นดินพะเยา ดังสำแดงไว้ในข้อความศิลาจารึกบทกวี “ณ แห่งนี้” ในพื้นที่เก็บภาชนะบรรจุกระดูกของท่านดังแสดงไว้ข้างต้น และแม้กวีมิได้มีชีวิตร่วมสมัยพญาจำเมือง หากแต่คงได้ศึกษาพระราชประวัติของพญาจำเมืองมาอย่างชัดเจน อีกนัยหนึ่งกวีมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร จึงแต่งลิลิตพญาจำเมืองเพื่อเทิดพระเกียรติพระองค์ ในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี ใช้ความซาบซึ้งสำนึกในพระมหากุณาคิคุณในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เป็นแรงบันดาลใจรังสรรค์ลิลิตพญาจำเมืองได้อย่างมีคุณค่าทางวรรณศิลป์

References

- Chaidarun, K. (2006). **70 Years Phayao Pittayakom School**. Phayo: Phayao Phitthayakhom School. (In Thai)
- Chey, A. (2021). **Learning Freytag's Pyramid: 5 Cool Examples of How to Use It in Marketing**, Retrieved from <https://www.clearvoice.com/blog/what-is-freytags-pyramid-dramatic-structure>.
- Kongkanan, W. (2013). **Literature Studies: On Reading Principles**. Bangkok: Business Organization of the Office of the Welfare Promotion Commission for Teachers and Educational Personnel. (In Thai)
- Maneerat, U. (1995). **Lilit Phaya Ngam Mueang**. Phayao: Phayaophitthayakhom School Alumni Association. (In Thai)
- Nukuulkit, S. (2000). **Contemporary Literature**. Bangkok: S.R. Printing. (In Thai)
- Phongphaiboon, S. (1881). **Analytical Literature**. Songkhla: Mongkol Printing Press. (In Thai)
- Phraya Upakitsinlapasaan. (1968). **Thai Grammar: Orthography, Morphology, Syntax, Prosody**. Phranakhorn: Thaiwatthanaphanit. (In Thai)
- Raksamani, K. (2002). **Literature Perspective of Sthirakoses**. Bangkok: Saim. (In Thai)
- Raksamani, K. (2006). **Analysis of Thai Literature based on the Theory of Sanskrit Literature**. Bangkok: Faculty of Archaeology, Silpakorn University. (In Thai)

Royal Institute. (2009). **Dictionary of Thai Literary Terms Royal Institute Edition.**

Bangkok: Royal Institute. (In Thai)

Saengthaksin Y. (1994). **Eulogies Literature for King.** Bangkok: Business

Organization of the Office of the Welfare Promotion Commission for Teachers and Educational Personnel. (In Thai)

Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto). (2016). **Dictionary of**

Buddhism. Bangkok: Dhammasapha. (In Thai)

Sthirakoses. (1966). **The Value of Literature.** Phranakhon: Khangwitthaya.

(In Thai)

Sthirakoses. (2003). **The Value of Literature.** Bangkok: Saim. (In Thai)

Tailanga S. (2017). **The Science and Art of Storytelling.** Bangkok: Academic

Publishing Project Faculty of Humanities Kasetsart University. (In Thai)

Theepphayasuwan, B. (2000). **Analysis of Thai Literature.** Bangkok: Saim.

(In Thai)

Vingvorn, S. (1987). **An Analytical Study of the Eulogies for Kings** (Doctoral

Dissertation). Chulalongkorn University, Bangkok. (In Thai)